

מעילה בדם

תנן במעילה (י"א.) "דם בתחילתו אין מועלין בו, יצא לנחל קדרון מועלין בו." ובגמ' (שם) איתא ג' דעות אמאי אין מועלין בדם: "ת"ר מועלין בדמים דברי ר' מאיר ור"ש, וחכ"א אין מועלין. מ"ט דמ"ד אין מועלין אמר עולא אמר קרא 'ואני נתתיו לכם' שלכם הוא. דבי ר' ישמעאל תנא 'לכפר' לכפרה נתתיו ולא למעילה. רבי יוחנן אמר אמר קרא 'כי הדם הוא בנפש יכפר', לפני כפרה כלאחר כפרה, מה לאחר כפרה אין בו מעילה אף לפני כפרה אין בו מעילה."

לכאורה יוצא שכ"ע לא פליגי שלאחר שיצא הדם לנחל קדרון מועלין בו. לא נחלקו אלא קודם כפרה.¹ וקשה דלמ"ד שאין מועלין קודם כפרה, אמאי מועלין משיצא לנחל קדרון, ולמה לא שייך גזה"כ גם לאחר כפרה? ובמה חזר קדושתו? ועוד, הרי לכ"ע שנינו דאין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו, ובדם לאחר כפרה הלא כבר נעשית מצותו?

מכח הקושיא השנייה הסיקו כמה ראשונים שמעילה בדם שבנחל קדרון אינה מדאורייתא. כך פירשו התוס' ביומא (נ"ט:, ד"ה הוא לפני כפרה). וכך יוצא מגירסת הסוגיא ביומא (נ"ט:, שבמקום "מ"ט דמ"ד אין מועלין" גרסינן "עד כאן לא פליגי אלא מדרבנן אבל מדאורייתא אין מועלין בהן.") התוספות בפסחים (כ"ב. ד"ה מועלין) ביססו את מסקנה זו על הדין ש"אין לך דבר שנעשית מצותו ומועלים בו."²

¹ כך הבינו הראשונים, ועיין לקמן. ויש לציין שמהתוספתא (יומא ג:ב) משמע שנחלקו גם לאחר שיצא לנחל קדרון: "אילו ואילו מתערבין באמה ויוצאין לנחל קדרון ונמכרין לגננין לזבל ומועלין בהן דברי ר' מאיר ור' שמעון, וחכמים אומ' אין מעילה בדמים." ולפי התוספתא יש להתמקד את הדיון בשיטת רבי מאיר.

² וכן הוא בר"ן פסחים (כב.), וז"ל "ומועלין בו מדרבנן אבל מדאורייתא לא שאין לך דבר שנעשית מצותו ומעלין בו." וברגמ"ה מעילה (י"א.) "אלו ואלו מתערבין באמה ויוצאין לנחל קדרון וכו' והא מעילה מדרבנן ולא מדאורייתא דאין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו."

אבל רבינו חיים (בתוספות יומא שם) פירש באופן אחר, "ורבינו חיים זצ"ל פירש דיצא לנחל קדרון מועלין בו מדאורייתא לפי שבית דין מקדישין אותו." עקרונית מודה רבינו חיים שאין כאן מעילה מדאורייתא, והדם יצא מקדושת הגוף, אלא שלאחר כן באו ב"ד והקדישו את הדם בקדושת דמים, וממילא מועלין בו כדין כל קדושת דמים. לא ברור מאיזה כח ב"ד מקדישים את הדם. דלכאורה, קדשי מזבח מהוים ממון בעלים וקנינים³ ואין להקדש בעלות עליהם כלל.⁴

גם רבינו שמחה (בספר יחוסי תנאים ואמוראים, ערך זעירי) התקשה ביכולת ב"ד להקדיש שוב את הדם לאחר שנעשית מצותו, שבזה גופא נחלקו בגמ'. דלכ"ע עקרונית אין מועלין, "ולא פליג אלא אם כח ב"ד יפה להוריד עליו קדושת דמים כתקנתן שיהא כקדשי בדיק הבית דנימא דכי היכי דהפקר ב"ד הפקר הם הכי נמי הקדש ב"ד הקדש." לדעת רבינו שמחה הפקר ב"ד הפקר, שהוא דין בהלכות חושן משפט, שייך בקניני הקדש, ואמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט.⁵

וואמור"ר שליט"א פירש, שגם אם לא נקבל את חידושו של רבינו שמחה, יש לבסס את שיטת רבינו חיים על הכלל של לב בית דין מתנה עליהן. דאיתא במנחות (ע"ט:): "אמר רבי ינאי לב בית דין מתנה עליהם אם הוצרכו הוצרכו ואם לאו יהו לזבח אחר." אין זה דין בכח קנין ובעלות, אלא דין בפני עצמו בקדשים.

וכן הוא ג"כ בפירוש קדמון שם. והשוה לתוס' יומא שלא הקשו מכח נעשית מצותו, אלא מיכולת למכרו. והתוספות מעילה הקשו מכח הגירסא ביומא. ואולי פליגי בזה התוס', ועיין לקמן.

³ עיין בתוס' ב"ק (ע"ט) וחידושי הגר"ח שם, ובחידושי הגר"מ הלכות מעילה.

⁴ קשה לומר שב"ד קנו בקניין חצר מהא דאיתא בב"ב (ע"ט:): "הקדיש בור ואח"כ נתמלא מים וכו' מועלין בהם ואין מועלין במה שבתוכן." ועיין בתוס' שם (ד"ה ואין מועלין) שאין קנין חצר להקדש. הרמב"ן שם פירש שיש חצר להקדש אלא שאין מועלין בדבר שנקדש ע"י חצר. והקצות הסביר שאין מעילה בלי קדושת פה. ויש להסתפק לדעת הרמב"ן והקצות אם ב"ד חזרו והקדישו מה שקנו בחצר, האם מועלין בו.

⁵ היחס בין אמירתו לגבוהה וקניני הדיוט הוא נושא בפני עצמו. נחלקו הרמב"ם (מכירה כב:ט"ו) והטור (ס' ריב) בענין מקדיש דבר שלא בא לעולם. ישנם גם דיונים בפוסקים בענין היכולת להקדיש חוב ובמעמד של ספק הקדש - האם אומרים ספק דאורייתא לחומר או המוציא מחבירו עליו הראיה. ויש עוד כמה נפק"מ, ואכמ"ל.

יוצא איפוא, שעקרונות, אין בין רבינו שמחה, רבינו חיים, ותוספות ולא כלום. אלו ואלו מודים שמדיני תורה אין מועלין בדם שבנחל קדרון, אלא שנחלקו על סמך מה חידשו הרבנן קדושת דמים אחר כך.

אולם לא כן היא שיטת הרמב"ם. דהנה בהל' מעילה (ב:יא), "כל דמי שחיטת הקדשים אין מועלין בו בין לפני כפרה בין לאחר כפרה עד שיצא לנחל קדרון יצא לנחל קדרון מועלין בו מפני שהיה נמכר לגנות ודמיו הקדש." בפשטות הוא סובר שמעילה זו דאורייתא היא. ועל זה השיג הראב"ד, "א"א אותה מעילה אינה אלא מדרבנן."⁶ אם מועלין מדאורייתא שוב הדרא קושיא לדוכתא, הלא אין לך דבר שנעשית מצותו ומעוליך בו, ועוד הרי שנינו מגזה"כ שאין מועלין בדם, ובמה חזר קדושתו?

והנראה לומר בשיטת הרמב"ם דאה"נ אם נדון מצד קדושת הדם, לא שייך מעילה, או משום דכבר נעשית מצותו או מחמת גזה"כ. דמלשון הרמב"ם משמע שהמחייב במעילה הוא המכירה לגנות, ושמועלין בו דוקא "מפני שהיה נמכר לגנות ודמיו הקדש." לפי זה, אין מעילה חלה בדם זה מצד קדושת החפצא או עבור הבעלות של הקדש בדם, אלא היא נובעת מזה שהשתמשו בה והנאתו גורם הפסד להקדש, מכיון שהדם היה עומד וראוי לימכר לגנות. ויוצא חידוש דהפסד הקדש הוי מחייב מספיק למעילה גם בלי חפצא של קדושה או ממון הקדש.

לכאורה יש להביא ראיה ליסוד זה, שיש מעילה בלי קדושה ובעלות הקדש, מפירושו של רבינו גרשום למעילה (י"א:). תנן שם: "המקדיש דישון בתחלה מועלין בה", ורוב המפרשים פירושו כפשוטה, שהקדיש אפר. אבל רבינו גרשום פירש:

המקדיש דישון מזבח בתחילה מועלין בו הכי קאמר אם הקדיש אחד מעות דמי אותו דישון כגון דאמר הרי עלי דמי דישון בתחילה קודם שהוציאו לעזרה דיש בו מעילה⁷ ואח"כ הוציאו לחוץ ובא אחד ונהנה מן הדישון אף על גב

⁶ רוב המפרשים פירשו שהראב"ד בא לחלק ולא לפרש. הקרית ספר הבין בדעת הרמב"ם שאין מעילה זו אלא מדרבנן. אבל עיין בחידושי הגר"מ הלוי, ובמהר"י קורקוס, ובמאירי בע"ז (מד). ועיין במאירי בפסחים (כב.), וז"ל "ויש פוסקין מעילה דוקא ואין הדברים נראין." גם רבינו חננאל ביומא סובר שמועלין מדאורייתא, וז"ל "הנהנה מהן בלא פדיון מועלין בהן חייבין קרבן מעילה."

⁷ צ"ע למה הוסיף רבינו גרשום זה דיש בו מעילה קודם שהוציאו לעזרה, דאין זה שייך כלל למעילה בדמיו. והרע"ב בפירושו המשניות, שנקט שיטת רבינו גרשום בפירוש משנה זו, השמיט מילים אלו.

דכבר נעשת מצותו אפילו הכי מועלין בו דכיון דנהנה ממנו וחסר מן הדשן שוב ליכא לשער כמה היו דמיו כשנתרבה ונמצא מפסד להקדש משום הכי מועלין בו לאלתר כשנהנה ממנו. המעילה אינה על הדשן עצמו, אלא על דמי הדשן כיון שהפסיד דמי הקדש.

המרכבת המשנה הרחיק לכת בדעת הרמב"ם, ופירש דכיון שדמיו הקדש, הדם עצמו הופך לקדושת בדה"ב ומועלין בו מה"ת. ודבריו מחודשים ביותר דמי הקדישו לבדק הבית? והנה ההבנה הרווחת בקדשי בדק הבית היא שקדושת בדק הבית מאפשרת מכירה לדמים. וי"ל שהמרכבת המשנה הבין בדיוק הפוך: השם קדשי בדק הבית נובע מזה שהוא עומד למכירה ודמיו הקדש!⁸

הסברים אלו בדברי הרמב"ם מחודשים מאד, ואמורים להשפיע על כמה וכמה דינים, והיינו מצפים עוד נ"מ בהלכות מעילה. ואם כי אין לדחות הדעות אלו מכל וכל, קשה לקבלם כדעת הרמב"ם בלי ביטויים נוספים בהלכות מעילה. וא"כ שוב עלינו לבחון לפי הרמב"ם איך מועלין מדאורייתא בדם שבנחל קדרון. כדי לעמוד על שיטת הרמב"ם, נצטרך להתעמק במעמדו של דם קדשים בכלל, ובאופיה של מעילה בדם בפרט.

מעילה בתחילה והיחס להדין של המקיז דם

תנן במעילה (י"א.): "דם בתחלתו אין מועלין בו יצא לנחל קדרון מועלין בו." דברי המשנה עולים בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם; מועלין מדאורייתא לאחר שיצא לנחל קדרון, אבל לא "בתחילה". משתמע שאין מועלין בדם כלל משעת הקדישו, דהיינו "בתחילה", עד שישצא לנחל קדרון. אלא שא"א להבין כן, דבברכות (ל"א.) ובמעילה (י"ב): איתא: "א"ר הונא א"ר זעירא המקיז דם בבהמת קדשים אסור בהנאה ומועלין בו." הרי מפורש שמועלין בדם הקזה, ואיך זה מסתדר עם הדין שאין מועלין בדם! והלא הגמרא עצמה במעילה (י"ב.-י"ב): ציינה את הדין של דם הקזה כדוגמא של מעילת דם בתחלתו כדי ליישב הקושיא של "מי איכא מידי..." אלא שצריכים אנו להבין

⁸ והעיר לי אאמור"ר שליט"א בזה, דהגר"ח בהלכות מעילה הבין שקדשי בדק הבית מהוים ממון הקדש בקנינים, בניגוד לקדושת מזבח דמהוה קדוש למצותו. אולם, לפי מה שהסברנו בדברי המרכבת המשנה, גם קדשי בדק הבית מהוה סוג של קדושת יעוד, קדוש למכירתו.

את כונת המשנה ש"דם בתחילה אין מועלין בו" לאור הדין של דם הקזה. ניתוח בדברי הראשונים שעמדו בסתירה זו, אמור לשפוך אור על אופי מעילה בדם.

גישת אין מועלין בדם כלל

הרי"ף והתוספות בברכות הבינו שהפטור דאורייתא ממעילה בדם קיים גם בהמקזיז דם. ולכן, כתב הרי"ף, ו"ל "אמר זעירי המקזיז דם לבהמת קדשים אסור בהנאה ומועלים בו מדרבנן." לעולם אין מועלין בו, הן מחיים הן לאחר שחיטה.

גם התוספות (ברכות ל"א ד"ה המקזיז), לפי הבנת הצ"ח, נקטו בעמדה דאין מועלין בדם מחיים. הנה תוספות עמדו בסתירה זו והבחינו בין קודם זריקה ללאחר זריקה: "וי"ל דהתם היינו לאחר זריקת דמים וכבר נתכפרו בעלים, מה שאין כן הכא." ותירוצם אינו מובן כלל, דבמס' מעילה מבואר להדיא דגם קודם זריקה ליכא מעילה. הצ"ח תי' שכוונת התוספות היא לחלק בענין האיסור הנאה; נהי דאין מעילה גם מחיים אבל האיסור הנאה לא פקע עד הזריקה. וא"כ שיטת התוספות היא כמו הרי"ף שהגזיה"כ שאין מעילה בדם "בתחילה" תוקפת גם במקזיז דם מחיים.⁹

הדין של דם העומד לכפרה

יש ראשונים שנקטו בעמדה נוגדת. כדי ליישב הסתירה הם הגבילו את הגזה"כ והפטור מעילה בדם, מכח הגמ' בברכות, וחילקו עקרונית בין דם העומד לכפרה ובין דם שאינו עומד לכפרה. דוקא דם העומד לכפרה מופקע מדיני מעילה. ברש"י ברכות (ד"ה אסור בהנאה) איתא: "ואע"ג דקי"ל אין מועלין בדמים ילפינן לה מקראי ביומא ובחולין ה"מ כשנשחטו בעזרה דאיכא למימר נתתיו לכם על המזבח לכפר לכפר נתתיו לך ולא למעילה אבל בדם הקזה מועלין כלומר אם נהנה מביא קרבן מעילה." ועיין גם בתוספות מעילה (י"ב: ד"ה המקזיז), וז"ל "וא"ת הכתיב לכפר ודרשינן לכפרה נתתיו ולא למעילה י"ל דה"מ בדם שחוטה דחזיא להקרבה אבל דם בהמה חיה דלא חזי לכפרה לא." לדעתם, הגזה"כ תוקפת אך ורק בדם העומד לכפרה. כלומר, החפצא של דם מצד עצמו ניתנה למעילה, אלא שאם הדם ראוי לכפרה אז שייך ביה הגזה"כ שאין מועלין.

⁹ לגבי עצם המח' אם יש איסור הנאה בדם קדשים, עיין לקמן.

לפי"ז כדאי לקבוע הגדרת דם ה"עומד לכפרה" שלא ניתן למעילה. ונראה שנחלקו בזה המפרשים. לדעת רבינו תם (הובא בתוספות זבחים מ"ו ד"ה "הוא לפני"), כל שהוא לאחר שחיטה מוגדר כדם העומד לכפרה.¹⁰

אבל הגבורות ארי ביומא (במילואים כ"ט ע"ב בד"ה אבל מדאורייתא) כתב ליישב קושית הראשונים דהא דליכא מעילה בדם היינו בדם הנפש, שראוי לכפרה, אבל בדם התמצית שאינו ראוי לכפרה אית ביה מעילה, ובזה אמרינן דהמקזי דם מועלין בו. ועיי"ש שהביא ראיה מהגמ' בזבחים מ"ו: "תלתא קראי בדם למה לי? חד למעוטי נותר, וחד למעוטי ממעילה, וחד למעוטי מטומאה. אבל מפגול לא צריך דם גופיה מתיר הוא". ומשמע דמיירי בדם הנפש, דאילו בדם התמצית הא ודאי לאו מתיר הוא, שאינו ראוי לכפרה. אלא שחזר בזה בסוף דבריו דשמא שם דם חד הוא, וכל הדם מוגדר כעומד לכפרה. יוצא שהגו"א הסתפק גופא בזה, אם כל הדם מוגדר כעומד לכפרה, או דוקא הדם העומד בפועל להתיר ולכפר.

ובירושלמי יומא ל"א ע"א איתא: "ר' אבהו בשם ר' יוחנן כי הדם הוא בנפש יכפר אין לך בו אלא כפרת נפש בלבד ר' חיייה בשם ר' יוחנן כל אכליו יכרת אין לך בו אלא כרת נפש בלבד". לפי גירסת הפנ"מ, הירושלמי הביא דם שהקריש כנ"מ בין הדעות. "א"ר זעירה הקריש דם ביניהון מ"ד אין לך בו אלא כפרת נפש בלבד וזה הואיל ואין בו כפרה יש בו מעילה. מ"ד אין לך בו אלא כרת נפש בלבד וזה הואיל ויש בו כרת אין בו מעילה". יוצא דלמ"ד שאין מועלין בדם מ"לכפרה נתתיו", אם הקריש הדם, אע"פ שקיבל בכלי וקידש בכלי כדן, כיון שבפועל אין הדם עומד לכפרה, חזר דינו שמועלין בו.¹¹

עוד יש לדון בדם לאחר שחיטה אבל לפני קבלה. די"ל דקודם קבלה הדם עדיין מחוסר מעשה ואינו מוגדר כעומד לכפרה. ועיין בגמ' סוטה י"ד ע"ב, "ונותנו לתוך כלי שרת ומקדשו בכלי שרת: למה לי, הא קדשה חדא זימנא? מידי דהוה אדם, דם אע"ג דקדישתיה סכין בצואר בהמה, הדר מקדיש ליה בכלי שרת, הכא נמי לא שנא". מבואר מהגמ' שיש קידוש סכין ואח"כ קידוש בקבלה בכלי,

¹⁰ בזה נראה שיש סתירה בדברי רבינו תם בין שיטתו שהובא התוספות זבחים ומה שכתב רבינו תם עצמו בספר הישר. ועיין לקמן.

¹¹ מעניין שהירושלמי לא הביא דם מחיים כנפקא מינא, והלא אם דם שהקריש אינו עומד לכפרה כל שכן דם מחיים. ונראה שיש לחלק: שאני דם שנראה ונדחה (הקריש) מדם שלא נראה כלל (מחיים).

ויש לדון איזה קידוש קובע לגבי החלות שם עומד לכפרה.¹² ועיין במעילה י"ב: "דם בתחילה אין מועלין בו", ורבינו גרשום פירש שם: "דם בתחילה לאלתר כשנשחט קודם שנתקבל בכלי אין מועלין בו". לדעתו, כונת ה"בתחילה" בגמ' היא לאפוקי מההו"א שהפטור מעילה שייך רק לאחר קבלה בכלי!¹³

יוצא, שאם נקבל את גישת הראשונים לחלק בין דם העומד לכפרה ודם שאינו עומד לכפרה, יש להבחין בין רמות שונות של "ראוי לכפרה". לפי"ז יש לדון גם בדם שלאחר זריקה – בין דם שיריים שנשאר בכלי ובין אותו דם שנזרק כבר על המזבח – אם שייך הפטור מעילה לאחר כפרה. דככל שנדרש שיהא הדם ראוי בפועל, לכאורה אין הדם בשלב זה עומד לכפרה, ולא שייך הגזה"כ. אבל מאידך גיסא י"ל שאין לך שם דם המכפר גדול מזה, שכבר נזרק על המזבח לכפר!

דמו כגופו במעילה ובשאר דינים

יתכן דיש מהלך אחר בהבנת הדין של דם הקזה. יש ראשונים שפירשו את הגמ' כפשוטה, שהמקזי דם בבהמת קדשים מועלים בו, אבל אין זה בתורת מעילה בדם, אלא מעילה בגוף הבהמה.

הרמב"ם (שם) פירש: "אבל המקזי דם לבהמת קדשים הרי הוא אסור בהנייה ומועלין בו הואיל ואינה יכולה לחיות בלא דם הרי הוא כגופה". כך יוצא מפירוש רבינו יונה בברכות (שם ד"ה המקזי דם): "אבל קודם שחיטה ודאי מועלין בו מן התורה לדברי הכל דכגוף הבהמה דיינינן ליה". וכן היא דעת ר"ת בספר הישר (סימן תכג): "הא דאמרן אין מעילה בדם לאחר שחיטה אבל קודם שחיטה יש בו מעילה... כי אמרינן דמועלין בהן לגבי דם דלא מתקיימא בלא דם ומגופיה הוא ולהכי מועלין הואיל הוא בחיים... אבל שחיטה ל"ש למימר אי מתקיימא אי לא מתקיימא דודאי אין מועלין."¹⁴ שיטת

¹² שמעתי ממור"ר הגר"א ליכטנשטיין שליט"א בהסבר הגמ' בסוטה שיש לחלק בין קידוש הבהמה לבין קידוש הדם. לפי"ז יש לומר שדוקא לאחר קבלה בכלי שרת יש חלות שם דם העומד לכפר.

¹³ עיין בהערה לכנסת ראשונים וזבחים. כנראה הרב אילן הבין שנחלקו הראשונים גם למסקנה אם יש פטור מעילה דוקא לאחר קבלה או תיכף לאחר שחיטה. עיי"ש מה שדייק מדברי רש"י והשיטה מקובצת. ולא ירדתי לסוף דעתו בזה.

¹⁴ לדעת רבינו תם והרמב"ם, הדם כגופו, כיון שהוא מחייה את הבהמה, וממילא לא שייך לדבר על דמו כגופו לאחר מיתה. אבל מרבינו יונה משמע שגם בלי זה דמו כגופו. ונ"מ אי שייך לומר דמו כגופו לאחר מיתה. ועיין לקמן.

ראשונים אלו בנויה על ב' הנחות יסודיות. א. הפטור של מעילה בדם קיים עקרונית גם לפני שחיטה: או בגלל שאין צורך לעמוד לכפרה, או שמא גם אז נחשב כעומד לכך.¹⁵ ב. הדם קודם שחיטה מוגדר ונדון כגוף הבהמה ולא בתורה דם.

וא"כ עלינו לנתח את ההנחה השנייה על רקע מעמדו של דם בכה"ת: האם הוא נידון כגוף הבהמה והאדם, או חפצא בפני עצמה? בניתוח זה כבר עמד אאמו"ר שליט"א והעיר שנחלקו בזה הראשונים בתחומים שונים:

היתר נבילה

תוספות בפסחים (כ"ב. ד"ה והרי) כתבו "משמע דדם לא הוי בכלל בהמה" לענין ההיתר הנאה בנבילה. אבל הפני יהושע על אתר חולק, וטען שהדם אכן נכלל בגוף הבהמה גם לענין היתר נבילה, אלא שההיתר נבלה מצומצם לשם אוכל. וז"ל: "ולולי דבריהם היה נראה לי ליישב בפשיטות דלענין דם לא שייך לומר כשהותרה נבילה היא ודמה הותרה, כיון דבהתירא דנבילה כתיב לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה משמע דוקא אוכל, משא"כ דם דמשקה ולא אוכל."

טומאת נבילה

ולענין טומאת נבילה נחלקו ב"ש וב"ה (שבת ע"ז. ובעדיות ה:א): "דם נבילה, ב"ש מטהרין וב"ה מטמאין." והתוספות (שבת שם ד"ה הואיל) הביאו ב' דעות בשם הר"י בשיטת ב"ה. לפי התירוץ הראשון הדם מטמא כנבילה "דדם חשיב כבשר." ולתירוץ השני הוא דין בפנ"ע מגז"כ: "ועוד י"ל דהאי תנא דהכא לא מטמא דם נבלות משום שיכול לקרוש אלא אית ליה שום דרשה דדם נבילות טמא."¹⁶

¹⁵ כלומר, גם מחיים ניתן לדבר על חפצא של דם, אלא שחפצא זה דם משולב לגוף הבהמה, ומועליו בו על סמך מעמדו כגוף הבהמה. אבל אאמו"ר הסביר אחרת. לדעתו אי אפשר לדבר על שם דם כלל מחיים, כיון שהוא חלק מהבהמה. וא"כ גם ברמה עקרונית אין לומר שהגז"כ לפטור מעילה בדם שייך מחיים, דאי אפשר לדבר על דם מחיים כחפצא בפ"ע.

¹⁶ הרמב"ם פסק כמו ב"ש. ועיין בפירוש הראב"ד בעדיות שם שחידש שיטת ב"ה אינה אלא מדרבנן: "אף כשטמא ב"ה לא טמאו אלא ברביעית הואיל ויכול לקרוש ולעמוד על כזית כלומר וכיון שהוא קרוש דומה לבשר וגזרו עליו משום כזית נבלה."

טומאת מת

בטומאת מת מצינו בגמ' (סנהדרין ד. ובחולין ע"ב). דדם המת מטמא כמו גופו מגזה"כ: "ור' ישמעאל האי מיבעי ליה לרביעית דם הבאה מן המת שמטמאה שנאמר שנוגע במת בנפש האדם איזהו נפש של אדם שמטמא הוי אומר זו רביעית דם. "וצ"ע שאם הדם מוגדר כגוף הבהמה הלא גם בלי הגזה"כ הוא מטמא. ובתוספות שבת (שם) פירשו שהדם מטמא כגוף הבהמה, אלא שיש הו"א שלא די בכך כי צריכים 'אין גזעו מחליף' דומיא דעצם. לפיכך בא הכתוב וקבע שדם מטמא כמת למרות שגזעו מחליף.^{17 18}

שאני מעילה

יוצא שנחלקו בתחומים שונים אם דם הוא כגוף הבהמה, הן מחיים הן לאחר מיתה. ומסתבר שלמ"ד שהמקזז דם מועל "דכגוף הבהמה דיינינן ליה" הוא הדין בתחומים אחרים שדמו כגופו. וכן לכאורה לדעת הסוברים שהמקזז דם אינו מועל, ה"ה בעלמא שאין הדם בכלל הבהמה. אלא שיש כמה ראשונים שנקטו

¹⁷ ויש להעיר לפי מה שאמר מו"ר הגר"א ליכטנשטיין שליט"א שיש ב' דינים שונים ביסוד טומאת מת. א', מרכיב שמטמא בתורת חלק מן המת. ב', מרכיב שמטמא בתורת מת שלם, כלומר שאותו מרכיב מייצג את החפצא של מת. ומו"ר הבין שדם אינו מטמא כחלק מן המת אלא בתורת מת שלם. ולפי"ז י"ל להגזה"כ באה ללמד שהדם מייצג את המת גם אם אינו מוגדר כחלק מהמת. וא"כ, אין להסיק מטומאת מת שדם המת כגופו.

ועיין בהשגות הראב"ד (הלכות טומאת מת ד:יג) שחידש בדם שנתפור שאינו מטמא באהל למרות שיש שיעור רביעית בתוך הבית, ואילו בבשר המת פסק שמטמא. וז"ל: "והטעם מפני שרביעית דם נקרא נפש שהוא שיעור נפשו של קטן ואינו נפש אלא אם כן מחובר." הרי מבואר שהדם אינו מטמא בתורת חלק מן המת כמו בשר אלא בתורת נפש. ועיין באוהלות (ב:ב) שנחלקו ר' עקיבא וחכמים לגבי דם קטן שיצא כולו אם מטמא בכל שהוא או ברביעית. ואיתא בפיהמ"ש של הרמב"ם שם: "אמר יתברך כל הנוגע במת בנפש האדם ונפש האדם הוא הדם כאומר כי הדם הוא הנפש... כמו טעם אמרו שהמעט שיהיה באדם מדם בתחלת ברייתו רביעית." ועיין בירושלמי נזיר (ז:ב) שדן בשאלה אם נפל מטמא ברקב. וקישר בין זה למחלוקת ר"ע וחכמים בדם קטן. ומאוד סביר להבין שהקרב גם כן מייצג את המת. לגבי עצם הב' דינים בטומאת מת, עיין בשיעורי הגר"א ליכטנשטיין בענייני טהרות (עמ' 232-241) שהאריך בזה.

¹⁸ היחס בין הדם והגוף נידון בעוד כמה תחומים. עיין למשל בכתובות (ה:): בספיקו של הגמ' אם דם בתולים מיפקד פקיד או חיבורי מחבר. ועיין גם בסוגיא פסחים (כב:): לגבי איסור דם מן החי. לפי רש"י והרמב"ם איסורו הוא מדין דם. אבל לפי רבינו חננאל משמע שאיסורו מדין אבר מן החי, ואסור לבני נח.

בשיטה בינונית בזיקת הדם לגוף הבהמה. ולדעתם נראה שיש מקום להבחין בין מעמד הדם במעילה ובשאר דינים.

א. יש להציע שלדם יש מעמד בינוני; הוא לא יצא מכלל הבהמה, אבל גם לא הגיע להיות כבשרה ממש. יש להביא ראיה לזה מדברי הגמ' (תמורה ל"א.): "אפילו למ"ד מועלין בגידולי מזבח ה"מ גידולין דחזו למזבח אבל גידולין דלא חזו למזבח אין מועלין בהן." רש"י שם (ד"ה גידולין) פירש "כגון ולדות קדשים." אבל תוספות (ד"ה ואפילו) לא נחו דעתם בזה: "ואומר מורי הרמ"ר דשמא היינו זיעירי דאמר במעילה המקיז דם לבהמת קדשים מועלין בו... אלמא חשיב דם לגידולין ולהכי קאמר אפילו למאן דאמר מועלין בגידולין וה"פ אפילו למ"ד יש מעילה בדם ה"מ דם דחזי ליזרק אבל גידולין כגון חלב המוקדשין וביצי תורין לא." לפי הרמ"ר דם מוגדר כגידולין ולא כגופו ממש. ולפי"ז יש לומר שדוקא בקדשים מועלין, מכיון שמועלין בגידולין, אבל בכה"ת י"ל שגידולין לאו כמותו.

ב. עיין ברש"י¹⁹ וברגמ"ה מעילה י"ב ע"ב ד"ה המקיז "אותו דם שהקיז אסור בהנאה ומועלין בו דכיון דלא חזי לזריקה חשיב כגופה דבהמה." וצ"ע מדוע נימקו שדם הזה לא חזי לזריקה. מה עניין אם ראוי לזריקה למעמדו כגוף הבהמה? ואילו היה הדם ראוי לזריקה, היינו אומרים שדמו לאו כגופו? ונראה לומר, שדם הראוי לזריקה בעל מעמד נפרד הוא וחל עליו שם דם כפרה, כיון שעקרונית הדם עומד ומיועד לזריקה על המזבח. וממילא, על פי דין אי אפשר להגדירו סתם כחלק מהבהמה. ונראה פשוט שחלות שם זה חשוב אך ורק בהלכות קדשים ומעילה, שאז איכפת לן שהוא עומד לזריקה, אבל בכה"ת שלא שייך ולא איכפת לן כלל אם הוא עומד לזריקה, שפיר י"ל שכגוף הבהמה דיינינן ליה.

חשוב להעיר שלפי תוספות תמורה העובדה שהדם עומד לזריקה דוקא מהוה סיבה לצרפו לבהמה ולהגדירו כגופה. לפי הבנתם, דדוקא דם, שעומד לכפרה, מהוה גידולין, משא"כ שאר גידולין, כגון חלב וביצי תורין, שאינם אלא כדבר אחר לגמרי. וזה בדיוק הפוך משיטת רש"י ורגמ"ה במעילה שהדם אינו מוגדר כגוף הבהמה דוקא בגלל שהוא עומד לכפרה.

עד כאן ראינו ג' שיטות יסודיות בהסבר הדין שהמקיז דם בבהמת קדשים מועל, אע"פ שאין מעילה בדם. א. אין מועלין מדאורייתא. ב. הפטור

¹⁹ ידוע הוא שהפירוש רש"י הנדפס על שולי הדף איננה פירושו של רש"י. לפיכך אין להקשות משיטתו כאן למה שכתבנו לעיל ברש"י חולין.

מעילה בדם אינו קיים אלא בראוי לכפרה אבל לא מחיים. ג. הפטור קיים מחיים בתורת דם, אבל יש מעילה כיון שהדם גם מוגדר כחלק מהבהמה; או כדין בכה"ת, או כדין מיוחד בהלכות קדשים.

יש להציע עוד הבנה, שהמקוץ אינו מועל דרך הדם כלל אלא ישיר בגוף הבהמה מאחר שהוא פוגם בבשר ומכחיש את הבהמה. וכן הבין הגרי"ש אלישיב שליט"א בהערות למסכת מעילה: "והיה אפשר לומר דבאמת בדם עצמו לא שייך ביה מעילה מה"ט... וכל מה דקאמר רב הונא דיש מעילה הוא רק על מעשה ההקזה עצמו דחשיב מעילה בקדשים כיון דמכחישן." ועיי"ש שהביא ראייה מחולין (קל"ה). גבי גז צאנו דהוה מעילה משום הכחשת הבשר.²⁰

דם לאחר כפרה

רוב ראשונים סוברים סוף סוף שהאיסור מעילה אינו אלא מדרבנן. אבל נראה שם דנחלקו בטעם הדבר. לפי תוספות והר"ן בפסחים והפירוש קדמון למסכת מעילה ורבינו גרשום הסיבה היא "כיון שאין לך דבר שנעשית מצותו ומעולין בו." אבל רבינו שמחה (הובא ביחוסיתנאים ואמוראים) כתב הסבר אחר: "ואפילו לאחר כפרה נמי מודי ר' שמעון דאין בו מעילה. לא פליגי אלא כשיצא לנחל קדרון דוקא, דמודה ר' שמעון דמכח קדושת מזבח שהיתה בו אין בו מעילה מגזה"כ." הרי מבואר בדעתו שלאחר כפרה אין מעולין מכח הגזה"כ. וצ"ע אמאי לא הביא רבינו שמחה הך טעם של נעשית מצותו. וכן יש להקשות לשיטת התוספות ודעימם אמאי לא הביאו הגזה"כ?

והנראה לומר בזה, דלדעת התוספות ודעימם לא שייך הגזה"כ בדם לאחר כפרה דדוקא דם העומד לכפרה מופקע מדיני מעילה מצד הגזה"כ. ולכן מצד הדין המיוחד של דם העומד לכפרה, חל מעילה לאחר הכפרה, אלא שמכל

²⁰ וכך לכאורה הבין הגרי"ז. עיין בהערה פ"ה לרב אילן לספרו כנסת הראשונים על מסכת זבחים (על הסוגיא במ"ו) "ובעיקר דין מעילה במקוץ דם עוררני הגאון רי"ז הלוי דהמעילה היא משום הקזת הדם וכמש"כ הרמב"ם פ"ו ממעילה דמועל אחר מועל בקדשי מזבח הוא כמו תולש אחר תולש והמעילה במעשה ההקזה."

ויש לדייק מדברי התוספות רבי יהודה שירליאון (ברכות לא שכתב "ולא דמי לדם קדשים שלאחר שחיטה שאין מועלין בו בין לפני כפרה בין לאחר כפרה... אבל דם הקזה הוי כמי שמועל בגופה." שאר הראשונים כתבו שהדם מוגדר כגוף הבהמה, אבל הר"י שירליאון כתב רק שמועלין בגוף הבהמה בלי לנמק שדמו כגופו. וא"כ יש מקום לומר שגם אם הדם אינו מוגדר כגוף הבהמה, מ"מ המעשה מעילה היה בגוף הבהמה, וכמו שכתבנו למעלה.

מקום לאחר זריקה כבר נעשית מצותו, ואין לך דבר שנעשית מצותו ומעולין בו. כלומר, אין מועלין בדם בין לפני כפרה בין לאחר כפרה, אבל ב' דינים הם: לפני כפרה הפטור ממעילה מיוסד על הגזה"כ, ולאחר כפרה לא שייך הגזה"כ, ואעפ"כ אין מעילה משום שכבר נעשית מצותו.²¹

והנה הפירוש קדמון למסכת מעילה קישר בין המעילה בדם בתחילה, דהיינו, במקיז דם, והמעילה בסוף, דהיינו, אחר שיצא לנחל קדרון. והוא מסביר "דחזר לקדושתו הראשונה קודם שנשחטה." ונראה להסביר שלאחר זריקה, כיון שהדם אינו מוגדר עוד כעומד לכפרה, לא שייך הגזה"כ וממילא חזר דינו שמועלין בו. שלענין זה ממש הוזהר כמו קודם שחיטה שמועלין בו כיון שאינו עומד לכפרה. יוצא שהמעילה בתחילה והמעילה בסוף, דין אחד הוא. וקשה, שהרי הפירוש קדמון עצמו פירש בהמשך הסוגיא שמועלין לאחר כפרה רק מדרבנן! וא"כ איך פירש הוא שחזר לקדושתו קמייתא, שמועלין דין תורה!²² אלא על כרחק כמו שבארנו. דמצד הגזה"כ הקובע מעמד מיוחד לדם, אמת הוא שחזר לקדושתו קמייתא לאחר כפרה, דשוב אינו עומד לכפרה וממילא חזר דינו שמועלין בו מדאורייתא. אלא שנוסף להגזה"כ בענין דם, יש עוד דין כללי, דאין מועלין בדבר שנעשית מצותו. ודוקא מטעם הכללי הזה כתב הפירוש קדמון שמועלין רק מדרבנן.²³

ונראה שרבינו שמחה שיישם את הפטור המיוחד המבוססת על הגזה"כ גם לדם לאחר הכפרה, והשמיט את הנימוק של נעשית מצותו, סובר בדיוק להיפך. הוא סבור: א. שלא שייך נעשית מצותו בדם. ועלינו לדון מאי שנא דם משאר קדשים. ב. שהגזה"כ שייך גם לאחר כפרה. וקשה, למה שייך גזה"כ "לכפרה נתתיו" לאחר שכבר נתכפר?

המאירי ביומא (שם) הביא שני הנימוקים: "דם שחיטת קדשים אין בו קרבן מעילה למי שנהנה ממנו שנאמר לכם נתתיו לכפר, לכפרה נתתיו ולא

²¹ פער זה בין הפטור לפני כפרה ללאחר כפרה עוד יותר בולט בניסוח הרא"ה והריטב"א בברכות (לא. ד"ה המקיז דם): "ואע"ג דבדם שחיטה ליכא מעילה מן התורה דקודם כפרה ליכא מעילה דהכי איתא התם גבי דם שחיטה מדכתיב ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר לכפרה נתתיו ולא למעילה אחר כפרה נמי אין לך דבר שנעשית מצותו ומעולין בו."

²² שגם הוא פירש שמחיים דמו כגופו. ופשוט שמועלין בגופו מן התורה.

²³ ועיין בפירוש קדמון שהדגיש שמועלין רק מדרבנן "דאין לך דבר שנעשית מצותו ומעולין בו." דוקא מדין זה אבל מצד הגזה"כ, דינו שמועלין בו דבר תורה.

למעילה ופירושה במסכת חולין פרק כל הבשר בין קודם זריקה בין לאחר זריקה, ומכל מקום לאחר זריקה לא הוצרכה, שאין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו.²⁴ גם לפי המאירי הגזה"כ שייך לאחר כפרה.

לכאורה, לשיטת הרמב"ם שמועלין מדאורייתא לאחר כפרה, נצטרך לומר תרתי. א', שלא שייך הגזה"כ בדם שיצא לנחל קדרון. ב', גם לא שייך נעשית מצותו. כלומר, הרמב"ם סובר כמו תוספות לגבי הגזה"כ, וכמו רבינו שמחה לגבי נעשית מצותו. וא"כ עלינו לדון בשתי נקודות הללו, מעמד הגזה"כ לאחר כפרה, ואם שייך נעשית מצותו בדם. כדי לעמוד על כך, נצטרך לבחון אופי הפטור מעילה בדם. האם מדובר בדין מצומצם בהלכות מעילה, או שמא דין זה מעיד על מעמדו הייחודי של דם בעולם הקדשים.

אופי פטור דם

והנה הגמ' במעילה הביא ג' מיעוטים אמאי אין מועלין בדם. "מ"ט דמאן דאמר אין מועלין אמר עולא אמר קרא ואני נתתיו לכם שלכם הוא, דבי ר' ישמעאל תנא לכפר לכפרה נתתיו ולא למעילה רבי יוחנן אמר אמר קרא כי הדם הוא בנפש יכפר לפני כפרה כלאחר כפרה הוא מה לאחר כפרה אין בו מעילה אף לפני כפרה אין בו מעילה." ועיי"ש בהמשך "ואימא מה לפני כפרה יש בו מעילה אף לאחר כפרה יש בו מעילה וכי יש לך דבר שנעשית מצותו ויש בו מעילה."

ואמר בזה אאמו"ר שליט"א שביסוד הדבר לא נחלקו הדעות כלל, דאין זה סתם גזה"כ או גילי מילתא, אלא קביעה של אופיו ומעמדו של דם קדשים. הצד השווה שביניהם הוא ששאני דם בעיקר יסוד דינו, שבניגוד לשאר קדשים, הדם הוא המתיר, הוא הוא המכפר, "כי הדם הוא בנפש יכפר." כך יוצא מהלימוד "לכפרה נתתיו ולא למעילה," שהפטור מעילה נובע ממעמדו כמכפר. וכן לדעת עולא שדרש "לכם שלכם," מכל מקום הרי "לכם" קשור למעמדו של דם כמכפר. כך יוצא מפורש מהמשך הפסוק: "כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יכפר."²⁴

וכן יש להבין גם את הלימוד של רבי יוחנן. לדעתו הדם לפני כפרה כלאחר כפרה, כלומר, מעמד וחלות הדם לא תלויים במעשה הזריקה. כיון דהדם עצמו המכפר, אין מעשה הזריקה לא מעלה ולא מוריד לגבי מעמד הדם כחפצא.

²⁴ ויש כמה נ"מ להזיקה שבין לכם וכפרה: שינוי בעלים בזריקה, היתר הנאה, וכו'. ועיין באריכות לקמן.

ונראה שכך הבין הרמב"ם בפיהמ"ש (חולין ח:ו): "ונאמר מיעוט שלישי והוא אמרו כי הדם הוא, כלומר שהוא נשאר כמו שהוא לא יתוסף בו אסור אחר." אין זה סתם גזה"כ לקשר בין לפני ולאחר כפרה, אלא קביעת אופי דם, שאינו מחליף ומשתנה גם על ידי מעשה וזמן מכריע כמו זריקה.²⁵

לפי דברינו הדין הזה שדם מופקע ממעילה אינו ביסודו מדיני מעילה, אלא הוה תולדה ותוצאה ממעמד המיוחד של דם כחלות שם מכפר, והפטור מעילה מהוה נ"מ למעמד זו. ויש כמה ראיות שחלוק דין דם בעיקר יסוד דינו משאר דיני קרבן וקדשים, מעל ומעבר להלכות מעילה.

פגול נותר וטמא

הגמ' (זבחים מ"ו.) הביא הג' לימודים הנ"ל והקשה "ותלתא קראי בדם למה לי?" הרי מבואר, שיש יסוד אחד לג' לימודים אלו. לו היה מחלוקת עקרונית בין הלימודים אז קושיית הגמרא היתה בלתי מובנת כלל. וכדאי לבחון תירוץ הגמרא: "חד למעוטי ממעילה וחד למעוטי מנותר וחד למעוטי מטומאה." יוצא פשוט שמעמד הדם משתקף גם בהלכות נותר וטמא. הגזה"כ מהוה חידוש בעיקר החלות שם מכפר בדם עם השלכות ונפק"מ בדיני מעילה, טומאה, ונותר.

והרמב"ם (פסולי המוקדשין יח:יז) כתב "וכן המתירין עצמן אע"פ שאין חייבין עליהן משום פגול כמו שביארנו חייבין עליהן משום נותר וטמא חוץ מן הדם שאין חייבין עליו לעולם אלא משום דם בלבד." הרי מדויק בלשונו 'שאיין חייבין עליו לעולם אלא משום דם בלבד' שאין זה מיעוט מדינים מסויימים, אלא חלות שם שאין חייבין עליו לעולם אלא משום דם.

מהגמ' בזבחים שם מבואר שלפגול לא צריך קרא, דדוקא דבר שיש לו מתירין, בין לאדם בין מזבח, חייבין עליו משום פיגול, אבל דם גופיה מתיר הוא ואין חייבין עליו משום פגול. אבל מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש (זבחים ד:ה) עולה שגם הפטור פגול הוא מדין הגזה"כ, בלי קשר לדין בעלמא שאין פגול בהמתיר עצמו! וז"ל: "וכבר נתבארו בפרק זה הדברים שאין חייבין עליהן משום פגול. ומכללן הדם, ואמר ה' בדם ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר, ואמרו שלכם יהא.

²⁵ וסמך לדבר נמצא בדברי הירושלמי יומא (לא.) שהביא ב' לימודים בשם ר' יוחנן: "ר' אבהו בשם ר' יוחנן כי הדם הוא בנפש יכפר אין לך בו אלא כפרת נפש בלבד, ר' חיייה בשם ר' יוחנן כל אכליו יכרת אין לך בו אלא כרת נפש בלבד." יוצא שיש ג' לימודים בשם ר' יוחנן, ואם כדברינו שביסוד הדברים אין מח' בין הלימודים הרי זה מובן שפיר.

ואמרו עוד לכפרה נתתיו ולא למעילה. וכן אם אכל מדם הקדשים והיה האוכל הזה טמא הגוף אינו חייב כרת משום אוכל קדשים בטומאה ולא משום נותר ולא משום פגול, אבל חייב האוכלו משום אוכל דם בלבד ככל שאר הדמים. יוצא איפוא לדעתו שהגזה"כ הוא בעל אופי מקיף יותר ששייך גם מעבר להדינים הנזכרים בגמ'. ולפי מה שבארנו שהגזה"כ אינו מיעוט בדינים פרטיים, אלא קביעת אופי הדם כמכפר, הכל אתי שפיר.²⁶

ומוכרח כדברינו מדברי התורת כהנים ויקרא (פרק כ' הל' ב'). התו"כ הקשה: "מנין לרבות את החלב למעילה, תלמוד לומר קדשי ה' ריבה, יכול שאני מרבה את הדם תלמוד לומר מקדשי ה' מיעט, מה ראית לרבות את החלב ולהוציא את הדם, אחר שריבה הכתוב מיעט, מרבה אני את החלב ששוה לבשר בפגול ובנותר ובטמא, ומוציא אני את הדם שלא שוה לבשר בפגול ובנותר ובטמא." לו אמרנו ש הפקעת דם ממעילה דין הוה מיוחד בהלכות מעילה קשה להביא ראיה זו מפגול נותר וטמא. התורת כהנים הבין שדינים אלו משולבים זה בזה ונובעים מהשם מכפר בדם. עוד יש להעיר, שמדברי התו"כ "יכול שאני מרבה את הדם תלמוד לומר וכו'" משמע שהדם מראש לא נכלל באיסור מעילה, גם בלי המיעוטים שבגמ'! ולפי מה שבארנו, אתי שפיר דברי התורת כהנים.

שלא במקומו כמקומו דמי

עוד יש להביא ראיה מהא דאיתא בזבחים (כו). "תנן נתנו על גבי הכבש שלא כנגד היסוד נתן את הניתנין למטה למעלה ואת הניתנין למעלה למטה וכו' פסול ואין בו כרת." ובגמ' מבואר, "פסול בשר אבל בעלים נתכפרו מאי טעמא דאמר קרא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר כיון שהגיע דם למזבח נתכפרו בעלים, אי הכי בשר נמי, אמר קרא לכפר לכפרה נתתיו ולא לדבר אחר." לימוד זה כמעט זהה אם המקור לפטור מעילה: "לכפרה נתתיו ולא למעילה!" ומה ענין מעילה בדם אצל זריקה שלא במקומו? ולפי מה שנתבאר לא קשה מידי, ואדרבא הקשר מאד מסתבר אם נבין ששניהם נובעים ממעמד דם כחפצא של מכפר. גם כשיש ליקוי במעשה זריקה, שאינו במקומו, ואין בזריקה זו כדי להתיר את הבשר לאכילה, מ"מ כפרה איתא, כיון שהדם הוא החפצא של מכפר. ר"ל שגם בלי מעשה זריקה מעלייתא, עדיין יש כפרה בחפצא של דם.

²⁶ והנראה עוד בזה, שלפי הגמ' הפטור פגול נובע ממעמדו כמתיר, והרמב"ם הבין שכך קובעת הגזה"כ ג"כ, שהדם הוא המתיר והמכפר, וע"כ ודינם חד הוא. ועיין היטב בדברי הרמב"ם פסולי המוקדשין יח: יז ויש להבין דבריו שם על רקע דבריו בפי"המ"ש.

דם שנשפך כמים

הכשר

היחידיות של דם קדשים משתקף ג"כ בהלכות טומאה ומכשירין. הרי שנינו בפ"ק דפסחים (ט"ז). דדם קדשים אינו מכשיר לטומאה. "א"ר יוחנן מנין לדם קדשים שאינו מכשיר שנא' על הארץ תשפכנו כמים, דם שנשפך כמים מכשיר, דם שאינו נשפך כמים אינו מכשיר." וזהו פירושו, דאע"ג דדם חולין א' מז' משקין הוא, שאני דם קדשים שמיועד לכפרה ואינו נשפך כמים. וכך פירש רש"י שם ד"ה שנשפך כמים: "אבל דם קדשים מתקבל בכלי וצריך ממנו למזבח ואינו נשפך לאיבוד כמים אינו מכשיר דלא איתקש למים." יעודו של דם לכפרה מוציאו מדי מכשירין.

ועיין מה שהקשה הר"י מאורלייני"ש בתוספות ד"ה דם שאינו: "דא"כ דם חיה ועוף דטעונים כסוי לא יהיו מכשירים דכיון דטעונים כסוי לא חשיב נשפך כמים." עיי"ש מה שתירץ בזה. ולפי דברינו, לא קשה מידי, דדוקא דם קדשים דחלות שם מכפר עלי, איכא למימר שאינו נשפך כמים.

קבלת טומאה

מבואר מהסוגיא שם דדם קדשים אינו מכשיר לטומאה. אבל הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין א: לו) הבין שה"ה נמי שאינו מקבל טומאה: "וכל דם הקדשים אינו מקבל טומאה כלל שנ' בדם על הארץ תשפכנו כמים וכו'." וצ"ע מנין להרמב"ם דין זה²⁷. ואאמור"ר אמר בזה דהרמב"ם הולך לשיטתו בהלכות טומאת אוכלין (א: ד): דדבר שאינו מכשיר אינו מקבל טומאה "אין שם משקה

²⁷ ואולי שאלה זו תלויה על אופי הריבוי לז' משקין. דהנה הספרא פרשת שמני דרשו "כל האוכל אשר יאכל אשר יבא עליו מים יטמא אין לי אלא מים הטל ויין והשמן והדם והדבש והחלב מנין ת"ל מים מה מים מיוחדין שאין שם לווי אף אני ארבה הטל והיין והשמן והדם והדבש וחלב שאין להם שם לווי." ואי נימא שהבבלי לא פליג על הלימוד של הספרא, י"ל שגם דם קדשים היה בכלל הז' משקין, ובא הלימוד של הבבלי ואפקיה מדין דם שאינו נשפך כמים אינו מכשיר. וא"כ "דם שנשפך" אינו אלא מיעוט להוציא דם קדשים. אבל מהירושלמי (פסחים י"א ע"ב) משמע שהלימוד מעל הארץ תשפכנו כמים מהוה עצם המקור שדם חולין מכשיר, הדגש בירושלמי הוא על דם שנשפך כמים מכשיר: "על הארץ תשפכנו כמים מה המים מכשירין אף הדם יהא מכשיר" כלומר שמראש לא נכלל דם קדשים אם הז' משקין. דברי הירושלמי עולים בקנה א' אם התורת כהנים הובא לקמן שמראש לא נכלל דם קדשים במעילה. ודר"ק.

שמקבל טומאה אלא שבעת המשקין שמנינו בלבד אבל שאר מי פירות כדרך שאין מכשירין כך אין מקבלין טומאה כלל.²⁸ והראב"ד השיג שנהי דמי פירות אינם מכשירים אבל הם מקבלים טומאה.

ויש לפרש המח' בב' דרכים. א. מח' בהבנת הזיקה שבין הכשר וקבלת טומאה: לדעת הרמב"ם כל דבר שאינו מכשיר אינו מקבל טומאה, ואילו לדעת הראב"ד אין כל קשר. ב. מח' במעמד הז' משקין לעומת מי פירות ושאר משקין:²⁹ דהרמב"ם סובר שדוקא בז' משקין יש שם משקין לגבי טומאה, אבל מי פירות ושאר משקין אין עליהם שם משקה לענין טומאה. ולזה יש ב' השלכות: שאינם מכשירים, ושאנם מקבלים טומאה. והראב"ד חולק וסובר שגם אם יש להם שם משקה לקבל טומאה, מ"מ השם משקה אינו תנאי מספיק לעניין מכשירין.³⁰

איכא בינייהו, דאם יצויר א' מז' המשקין שאינו מכשיר, לאיזה סיבה שיהיה. דלפי הצד הא' היה דינו ג"כ שאינו מקבל טומאה, דסוף סוף אינו מכשיר. אבל לפי הצד השני אם שם ז' משקין עליו אמנם יקבל טומאה מ"מ. ויש לחקור ביסוד הך דין דדם קדשים אינו מכשיר מגזה"כ ד"על הארץ תשפכנו כמים" אם זה מוציאו מכלל הז' משקין לגמרי, או שאע"ג שדם קדשים הוא בכלל הז' משקין, עדיין אינו מכשיר. והיה נראה לומר דכיון שדם מהוה א' מז' המשקין הוא הדין נמי דם קדשים, דמאי שנא. וכיון שפסק הרמב"ם שדם קדשים אינו מקבל טומאה, נסיק ששיטת הרמב"ם הוא שאפילו א' מז' המשקין, אם אינו מכשיר לאיזה סיבה, וכמו הגזה"כ ד"על הארץ", אינו מקבל טומאה.

אבל לשון הרמב"ם אינה מורה כן, דמדוייק בלשונו שדוקא בשאר מי פירות אומרים "כדרך שמכשירין כך אין מקבלין טומאה כלל", אבל לא בז' המשקין עצמם. וא"כ, שוב צ"ע איך פסק הרמב"ם דדם קדשים אינו מקבל טומאה. והלא דם הוא אחד משבעת המשקין, ומאי שנא דם קדשים!³¹

²⁸ ועיין משהביא המשל"מ בשם הברכת הזבח בהל' פסולי המוקדשין.

²⁹ לדעת הרמב"ם משמע שאין חילוק בין "שאר מי פירות" לשאר משקין בעלמא. עיין בדברי הרמב"ם טו"א י:ג.

³⁰ ויש לדון אם יש קשר בין השם משקין לענין טומאה והשם משקין בכה"ת. לענין ברכה עיין מש"כ אאמור"ר ביבול היובלות.

³¹ מעבר להדיוק בלשון הרמב"ם יש להביא ראיה משיטתו במים שנתלשו שלא ברצון. ועיין בטומאת אוכלין י"ב:ג דמשקין שנתלשו מן הקרקע שלא ברצון אינן מכשירין, "שהרי אותן

ונראה שעל זה גופא חולק הרמב"ם, דחלוק דין דם קדשים מדין דם חולין בעיקר יסוד דינם, וגם אם דם חולין מוגדר כא' מהז' משקין אין זה נוגע כלל לדם קדשים, דאין עליהם שם משקה לענין טומאת אוכלין מכל וכל, וממילא דינו דאינו מכשיר ואינו מקבל מטומאה. והנראה עוד בזה, שהרמב"ם הבין כן מהגהה"כ ד"על הארץ תשפכנו כמים", דאין זה מיעוט בדיני הכשר טומאה, אלא גילוי מילתא שהחלות שם מכפר בדם קדשים הוה דין בפני עצמו, שאינו שייך להשם דם חולין של הז' משקין!³²

ואכן, בחידושי הגר"ם הלוי בפסולי המקודשין (שם) משמע שהבין כן: "והרמב"ם כתב דרשה זו לענין קבלת טומאה משום דהרמב"ם סובר דעיקר הדרשה הוא על דין משקה דדם קדשים שאינו נשפך כמים אינו נחשב כמים וליכא עליו דין משקה כלל, וממילא אינו מקבל טומאה ואינו מכשיר."³³

המים שלא לרצון נתלשו וכאילו הן עדיין בקרקע שאינו מכשירין. ולכאורה פשוט שמים שנתלשו שלא ברצון מקבלים טומאה, וזהו שחזר הרמב"ם והדגיש דוקא 'שאינן מכשירין' ולא שאינן מקבלים טומאה. ומוכרח שאי אפשר לומר שכל דבר שאינו מכשיר אינו מקבל טומאה, וכמו שבארנו.

³² ולפי"ז אתי שפיר מה שהביא הרמב"ם הדין דאין דם קדשים מקבלים טומאה בהלכות פסולי המוקדשין, ולא בין שאר דיני הכשר משקין בפ"א מהלכות טומאת אוכלין, או בפרק י הלכה ג' שם אם שאר דיני הכשר וטומאת דם. דאין זה מדיני הכשר טומאה, אלא מדיני דם קדשים וכפרה.

³³ יש לדון בשיטת רש"י הנ"ל. מצד א' יכול להיות שגם רש"י מודה שדם קדשים מהוה מין בפני עצמו. אבל יש להציע שרש"י לא הרחיק לכת כמו הרמב"ם, אלא שהשם מכפר בדם ישפיע על דינים פרטיים בהלכות מכשירין. לדוגמא, יש דרישה (בבא מציעא כב:) שצריכים ניחא ליה, ויכול להיות שעל פי דין אי אפשר לומר ניחא ליה בדם קדשים כיון שהוא עומד לכפרה.

עוד יש להעיר שהראב"ד השיג דוקא בהלכות טומאת אוכלין ולא בהלכות פסולי המוקדשין. אם מותר, מתודולוגית, לדייק כן, יוצא לדעת הראב"ד ששאר מי פירות מקבלים טומאה כמוש"כ בהלכות טו"א, אבל דם אינו מקבל טומאה כלל! כלומר, לדעת הראב"ד יש ג' קטגוריות: א. הז' משקין, שמכשירין לטומאה ומקבלים טומאה; ב. שאר מי פירות, שאינן משכשירין אבל מקבלים טומאה; ג. דם קדשים שאינו מכשיר ואינו מקבל טומאה. להרמב"ם אין חילוק בין דם קדשים לשאר מי פירות. לפי"ז, להראב"ד השם מכפר מכניס אותה לקטגוריה כשלעצמה, ואילו להרמב"ם היא רק מוציאה מכלל הז' משקין.

היתר הנאה

נחלקו הראשונים האם ההיתר מעילה כולל היתר הנאה או לא. הכסף משנה הביא בשם הרא"ש שהדם אסור בהנאה: "וכתב הרא"ש דאפילו בדם קדשים קלים דאע"ג דליכא בהו מעילה איכא בהו איסורא דאורייתא." אבל הפירוש קדמון עמ"ס מעילה חולק עליו ודורש "שלכם יהא ליהנות."³⁴ ונראה שהפירוש קדמון סובר כמו שבארנו שאין הגוזה"כ ממעט מעילה גרידא אלא הוא קובע מעמד מיוחד לדם כמכפר שנוגע גם לתחומים אחרים, וגם להיתר הנאה.^{35 36}

דם התמצית

ולפי"ז יש גם להבין מסקנת הגבורת ארי ש"שם דם חד הוא", וגם בדם התמצית אין מועלין. שאין הפטור ממעילה תלוי דוקא בדם הראוי לכפרה, אלא בשם דם קדשים, שכולל שם דם התמצית.

³⁴ הפני יהושע (פסחים כב) חידש שהדם גם מותר בהנאה דוקא למאן דדורש מ"לכם, "יש היתר הנאה. עיי"ש שדחק לפרש את הסוגיא דוקא אליבא דדיעה זו. וע"ע בצ"ח (ברכות לא).

³⁵ שאלה זו תלויה ג"כ בקשר הכללי שבין איסורי הנאה ומעילה, ובהבנת המשניות במעילה "לא נהנין ולא מעלין." כאן אני מניח שהרא"ש והפירוש קדמון אינם חולקים על קשר זה. ואכמ"ל.

ויש להוסיף שההיתר הנאה מ"לכם" נובע מהזיקה שבין הבעלים והכפרה וכדמצינו בכמה דוכתה: עיין למשל, בתוספות (ב"ק עט. ד"ה גנב): "דלא שייך למימר מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן כמו בקדשי מזבח שקרבן קרב לכפר על הבעלים ונשחט לשמו ושם בעליו עליו." התוספות הביאו ראיה לבעלות ראובן על הקרבן מכפרתו. ביטוי נוסף לקשר זה מופיע בסוגיא של מחשבה שלא לשמה בשינוי בעלים. מבואר בגמ' זבחים (ד.) ששינוי קודש שייך בד' עבודות, משא"כ בשינוי בעלים שמוגבל לזריקה. דעיין ברש"י (שם ד"ה בד' עבודות): "שינוי בעלים לא שייך אלא בזריקה דהא דרבינן שחיטה לפסול בשינוי בעלים אינו אלא כגון ששחט על מנת לזרוק להתכפר בו אחר אבל שחט שלא לשם בעליו ולא הזכיר על מנת לזרוק אין זו מחשבה דשנוי בעלים לא שייך בקרבן אלא להתכפר בו וכפרה בזריקה היא." לפי רש"י הפסול שינוי בעלים מוגבל לזריקה משום דדוקא בשעת כפרה יש חשיבות למעמד הבעלים. ולפי דברינו ה"ה לגבי החפצא של מכפר, ר"ל הדם, שקשור מהותית אל הבעלים בדיוק כמו המעשה המכפר, ר"ל הזריקה.

התוספות טוּך הובא בשטמ"ק בזבחים שם סימן ז הרחיק לכת בזה וכתב שהשם בעלים אינו על הקרבן אלא לענין זריקה! "ואיך יתכן לפרש דבעינן בשעת הקטרה לשם זבחה אפי למצוה בעלמא והלא שם הבעלים אינה על הקרבן אלא לענין כפרת הקרבן התלויה בזריקה וכיון שנעשית הזריקה בהכשר אין עליו עוד שם בעלים כלל גבי הקטרה."

הגזה"כ לאחר כפרה

ראינו שרוב הראשונים הסבירו שאין מועלין בדם לאחר הכפרה משום דהוה דבר שנעשית מצותו. ופירשנו שלדעתם הגזה"כ של "לכפרה נתתיו" מוגבל לזמן שהדם עומד לכפרה. אבל רבינו שמחה והמאירי חוקלים וסוברים שהגזה"כ שייך גם לאחר שכבר נתכפר. וכמו כן, בלפני השחיטה, ראינו שנחלקו הראשונים אי שייך הגזה"כ או לא. ונראה לפרש שנחלקו הראשונים ביסוד הפטור מעילה בדם. דהראשונים הסוברים שהגזה"כ חל גם כשהדם אינו עומד בפועל לכפרה (לפני שחיטה, ולאחר זריקה), הבינו שהדם מוגדר כחפצא של מכפר, והדם עצמו מהוה "לכפרה נתתיו" אע"פ שאינו עומד עדיין (בלפני שחיטה) או עוד (בלאחר שחיטה) לכך.

ואכן, הרמב"ם כתב: "כל דמי שחיטת הקדשים אין מועלין בו בין לפני כפרה בין לאחר כפרה עד שיצא לנחל קדרון. יצא לנחל קדרון מועלין בו מפני שהיה נמכר לגנות ודמיו הקדש אבל המקיז דם לבהמת קדשים הרי הוא אסור בהנייה ומועלין בו הואיל ואנה יכולה לחיות בלא דם הרי הוא כגופה". יוצא מדבריו שהגזה"כ שייך גם לאחר זריקה, עד שישצא לנחל קדרון, וכמו שבארנו שהדם מהוה חפצא של מכפר והגזה"כ נשאר בתוקף גם לאחר הזריקה.

אלא שלפ"ז צ"ב לדעת הרמב"ם, אמאי מועלין מחיים, ואמאי מועלין לאחר שיצא לנחל קדרון? והנראה לומר בזה, על פי מה שחידש אאמו"ר שליט"א, דהרמב"ם קישר בין המעילה במקיז דם לבין המעילה לאחר שיצא לנחל קדרון. וכך משמע מדברי הגמ' מעילה (י"ב.-י"ב:): "מי איכא מידי דמעיקרא לא אית ביה מעילה ולבסוף אית ביה מעילה, ולא והא איכא דם דמעיקרא לית בה מעילה ולבסוף אית בה מעילה... התם נמי איכא מעילה מעיקרא דאמר רב המקיז דם לבהמת קדשים אסור בהנאה ומועלין בו."

ואאמו"ר שליט"א חידש בזה, דמחיים אי אפשר לתפוס את הדם כחפצא בפני עצמה הואיל והבהמה אינה יכולה לחיות בלא הדם, וכמו שנימק הרמב"ם. ומועלין בו כיון שאין כאן שם נפרד של חפצא של דם קדשים כלל, אלא הדם הוה בכלל בהמת הקדש, ופשוט שמועלין בה. והוא הדין בסוף כשיצא לנחל קדרון, דכיון שיצא מן המקדש פקע מיניה השם מכפר ושוב מתיחסים לו כדם שמתחלה היה חלק מבהמת הקדש, וכמו מחיים! וזהו שנימק הרמב"ם "מפני שנמכר לגנות ודמיו הקדש". דכל זמן שהדם נכלל במערכת המקדש יש עליו שם נפרד וחלות מיוחדת, דהיינו השם מכפר, וגם לאחר כפרה. אבל משיצא ממערכת המקדש,

דהיינו דעומד למכירה לגנות ודמיו הקדש, פקע ממנו השם מכפר, ושוב מתיחסים אליו כחלק מן הבהמה, וממילא חזר דינו שמועלין בו.

שנעשית מצותו

אלא ששיטת הרמב"ם עדיין טעונה הסבר, דהא אין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו, ומ"מ פסק הרמב"ם שמועלין בדם גם לאחר שנעשית מצותו. ומניין להרמב"ם דלא שייך כלל זה בדם קדשים?

ונראה לומר, דהנה הגר"ח בהלכות מעילה ביאר ביסוד הדין דנעשית מצותו: "דלא שייך דין נעשית מצותו רק בקדשי מזבח, או גם בקדושת דמים של מזבח, דעיקר קדושתן למצותן, משא"כ בקדשי בדק הבית." דוקא אם הקדושה נובעת מיעוד מסויים "למצותו", אז כשהשיג את היעוד פקע מיניה קדושתו, דכל קדושתו מראש אינה אלא למצותו.³⁷ אבל בדבר שקדושתו אינה רק למצותו, כלומר דאינו נובע מיעודו הסופי, לא אמרינן ביה נעשית מצותו.³⁸

³⁷ נחלקו הראשונים לגבי היקף הדין של נעשית מצותו. לדעת השטמ"ק (ברכות יח.) הוא שייך גם במצות, לענין שיירי מצות נורקין. תוס' (תמורה לג) הביאו את שיטת הרמ"ר שסבור שנעשית מצותו הוה יסוד להמשנה כל הנשרפין אפרן מותר. לדעתו, נעשית מצותו אמור להסביר גם היתר הנאה. המושב זקנים (שמות כא:כח) הקשה אמאי לא אמרינן נעשית מצותו בשור הנסקל, ות' שלא שייך נעשית מצותו "אלא בדבר שיש בו כפרה." התוס' ישנים (יומא ס: ד"ה משום) חילק בין קדשים לכה"ת: "והא דלא חשיב הכא שחוטה דציפרי מצורע שאסורה לפי שאין זה קדשים אלא מעשה חוץ."

והנה נחלקו רש"י והר"י במקור הדין (הובא בריטב"א יומא נט ע"ב). לדעת הר"י הוא נעוץ בקדשים שמתו יצאו מידי מעילה. אבל רש"י "פירש דטעמא משום דבמעילה כתיב מקדשי ה' וכיון שכבר נעשית מצותו לא קרינן ביה מקדשי ה', ונכון הוא." ומדברי רש"י משמע כמו שהסביר הגר"ח לעיל דהחלות שם קדשי ה' בא מיעודו להקרבה, וממילא לא שייך קדושת קדשי ה' לאחר שנעשית מצותו.

³⁸ והנה עיין בריטב"א יומא (ס.) שחידש שאי אפשר לומר נעשית מצותו כשהאיסור חל בו זמנית של הנעשית מצותו. דנחלקו בגמ' בעגלה ערופה אי ירדתה לנחל אוסרתה או ערפתה אוסרתה. והגמ' בימא הקשה והרי עגלה ערופה שנעשית מצותו ומועלין בו. וע"ז כתב הריטב"א: "ומיהו סוגיין הכא כמאן דאמר שאסורה מחיים דאי לא לא שייך למימר ביה שנעשית מצותה ומועלין בה, שאין אומרינן הלשון הזה אלא כמה שנאסר קודם מצותה ועמד באיסורו לאחר שנעשית מצותו, ולא בדבר שאין עיקר איסורו אלא לאחר עשיית מצותו." כלומר, שלא שייך הדין נעשית מצותו כשעצם האיסור אינו חל אלא לאחר כן. ונראה שהריטב"א הבין כמו הגר"ח, דדוקא כשקדושתו למצותו או שייך בו נעשית מצותו, אבל אם

ולפי מה שבארנו שמעמד הדם אינו תלוי בעומד לזריקה, אלא שהדם מהוה חפצא של מכפר, אתי שפיר דלא אמרינן נעשית מצותו בזריקה, דאין קדושתו רק בגלל שהוא עומד לזריקה למצותו, דבפני עצמה החפצא של דם מוגדרת כמכפר. וע"כ יוצא שהרמב"ם לשיטתו אזיל. דהרמב"ם הבין שיש אופי מיוחד לדם קדשים, דהיינו בתורת ה"חפצא של מכפר" וממילא, (א) גם לאחר זריקה כשא"א לומר שהדם עומד לכפרה, עדיין שם מכפר עליה, ושייך ביה הגזה"כ. ועוד (ב) שלא שייך נעשית מצותו.³⁹

ולפי"ז אתי שפיר ג"כ מה שכתב הרמב"ם שהמקזז מחיים מועל כיון שדמו כגופו, ולא כמו הראשונים שהסבירו שקודם שחיטה הדם אינו עומד לזריקה, דלדעת הרמב"ם מעמד הדם אינו תלוי בעומד לכפר או לא, אלא בטיב ומעמד המיוחד של הדם. ודברי הרמב"ם בענין מעילה עולים בקנה אחד אם שיטתו שדם קדשים אינם מקבלים טומאה, וכמו שבארנו.

מצינו שהאיסור או הקדושה חל רק לאחר שנעשית מצותו, אז פשוט שקדושתו אינה למצותו, דחל לאח"כ. וא"כ ה"ה בנידון דידן נמי, אי אפשר לומר נעשית מצותו בדם, דבשעת זריקה, בשעה שנעשית מצותו, הרי לא נאסר הדם במעילה, דזהו הגזה"כ שאין מועלין בו. וממילא לא שייך ביה נעשית מצותו וכמו שכתב הריטב"א. ונראה להוסיף שהריטב"א אזיל לשיטתו שקיבל דעת רש"י במקור נעשית מצותו (עיין בערה למעלה) וכמו שבארנו שם.

³⁹ ואין להביא ראייה מהגמ' במעילה י"א שנעשית מצותו שייך גם בדם. וכמו שביאר אאמו"ר שליט"א דזה דוקא לפי הסלקא דעתך שם שמועלין בדם. דדוקא אם אין הדם מוגדר כחפצא של מכפר, ומועלין בה, אז שייך לומר נעשית מצותו. ועיין ברש"י חולין (ק"ז). ד"ה מה לאחר כפרה) שהגביל הו"א זו להשיריים.